

OSOOL AL DEEN COLLEGE
غیر دولتی - غیر انتظامی

دانشکده اصول الدین

قم

گروه علوم قرآن و حدیث

رساله دکتری (Ph.D)

بررسی دیدگاهها و نوآوری های آیت الله معرفت (رحمة الله علیه)

در «محکم و متشابه، نسخ و قرائات»

استاد راهنما:

دکتر محمد کاظم شاکر

استادان مشاور:

دکتر کاظم قاضی زاده

دکتر علی نصیری

نگارنده:

سعید فخاری

بهار - ۱۳۸۹

سپاسگزارى

ممد و ستايش پروردگار يگانه و بى همتا كه مله ى هدايت بر قامت زيباى دل پوشاند و آن را به شوق درك معارف قرآن رهنمون ساخت؛ سپاس بى دريغ و فالصانه از تمام استادان گرانقدر دوران تمصيلى ام، كه شوق و عشق به قرآن را در دل و جانم پروراندند؛

سپاس و تشكر از استادان بزرگوار مشاور، آقاىان دكتر كاظم قاضى زاده و دكتر على نصيرى كه با سعه ى صدر و لطف و مهربانى، فرصت هاى گرانبهاى خود را در برطرف كردن ابهامات و گره هاى پژوهشى اينجانب قرار دادند؛ سپاس و تشكر فراوان از استاد راهنما، جناب آقاى دكتر ممدكاظم شاكركه تلاش و مجاهدت ايشان در به ثمر رساندن پژوهش هاى قرآنى بى شائبه است؛

از خانواده عزيزم، كه در تمام مراحل زندگى يار و همراه بودند، سپاسگزارم؛
در پايان؛

رحمت واسعه ى الهى بر روح ملكوتى علامه بزرگوار سيدمرتضى عسكرى كه زمينه ى تمصيل در علوم قرآنى را برايم فراهم ساخت.

تقدیم به :

محضر رحمت عالمیان و صفوت آدمیان مَّمدبن عبدالله پیامبر اکرم (ص)، به امید آنکه مهر تأیید فتمی مرتبت قرین آن گردد، تا آن را خالصانه و با قلبی لبریز از ارادت و امتزاج به روح ملکوتی علامه فقید محمدهادی معرفت - که از محضرش درس اخلاق و معرفت آموختم - تقدیم گرداند. «ان شاء الله»

چکیده

«محکم و متشابه»، «نسخ» و «قرائات» از موضوعات مهم علوم قرآنی است. آیت الله معرفت در هر سه موضوع ضمن نقد دیدگاههای گذشته و رایج، به ارائه نظریاتی بدیع پرداخته اند. تعریف روشن از محکم و متشابه، تفاوت بین متشابه و مبهم، طبقه بندی تشابه به ذاتی و عرضی و ضابطه مند ساختن معانی تأویلی و باطنی، از جمله نوآوری های آیت الله معرفت در حوزه محکم و متشابه به شمار می رود.

در موضوع نسخ، شاهد دو قرائت از نسخ در آثار آیت الله معرفت هستیم؛ قرائت نخست، پذیرش نسخ مطلق، با رویکرد کاستن از شمار آیات منسوخ است و قرائت دوم، انکار نسخ مطلق و توسعه ی نسخ در دو حوزه ی «نسخ مشروط» و «نسخ تمهیدی» است.

در بحث قرائات، ایشان روایات «سبعة احرف» را از احادیث ضعیف دانسته که در صورت صحت نیز به «اختلاف لهجه ها» برمی گردد. همچنین ایشان «قرآن» و «قرائات» را دو حقیقت متمایز به شمار آورده و منشأ اصلی اختلاف قرائات را نیز اختلاف «مصاحف الأمصار» دانسته اند. ایشان با بررسی نقادانه ضوابط قرائت ابن جزری، تنها قرائت صحیح را «قرائت عامة المسلمین» می داند که نماینده آن قرائت «حفص بن سلیمان» است.

کلید واژه ها: آیت الله معرفت، علوم قرآنی، محکم، متشابه، مبهم، بطن، نسخ، قرائات، احادیث

سبعة احرف

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	فصل اول: کلیات
۵	۱- بیان مسأله
۶	۲- پیشینه
۷	۳- اهداف پژوهش
۷	۴- سؤالات پژوهش
۸	۵- فرضیه‌های پژوهش
۹	۶- روش پژوهش
۹	۷- مشکلات و موانع
۱۰	۸- مروری کوتاه بر حیات زیستی و علمی استاد آیت‌الله معرفت
۱۰	۸ - ۱. تحصیلات و استادان
۱۱	۸ - ۲. هجرت به نجف اشرف
۱۳	۸ - ۳. هجرت به قم
۱۳	۸ - ۴. فعالیت‌های علمی
۱۵	۸ - ۵. تألیفات
۱۷	۹- علوم قرآنی
۱۹	۱۰- شیعه و علوم قرآنی
۲۴	۱۱- آیت‌الله معرفت و علوم قرآنی
۳۰	خلاصه و نتیجه فصل

۳۱	فصل دوم: دانش «محکم و متشابه» و نوآوری‌های آیت‌الله معرفت
۳۲	مقدمه
۳۲	۱- معنای محکم و متشابه
۳۳	۲- مفهوم‌شناسی تاریخی محکم و متشابه
۳۴	۱-۲- سخنان منقول از پیامبر اکرم (ص)
۳۴	۲-۲- سخنان منقول از اهل البیت (ع)
۳۷	۳-۲- سخنان منقول از صحابه
۳۸	۴-۲- سخنان تابعین در باب محکم و متشابه
۴۰	۵-۲- تأملی در روایات
۴۲	۶-۲- سخنان متقدمان در باب محکم و متشابه
۴۳	۷-۲- سخنان متأخران در باب محکم و متشابه
۴۶	۸-۲- سخنان معاصران در مورد محکم و متشابه
۴۷	۱-۸-۲- دیدگاه علامه طباطبایی در نقد دیدگاه‌های اصول محور
۵۰	۲-۸-۲- آیت‌الله معرفت و ادامه راه علامه طباطبایی و نوآوری
۵۱	۱-۲-۸-۲- نوآوری در ورود به بحث محکم و متشابه
۵۴	۲-۲-۸-۲- نوآوری در بازشناسی «متشابه»
۵۶	۳-۲-۸-۲- نوآوری در نقد تشابهات و تمییز آن از مبهمات
۵۷	۴-۲-۸-۲- تأویل تشابهات با رویکرد کلامی مستند بر آیات قرآن
۶۴	۹-۲- رمزگشایی از «راز ورود آیات متشابه»
۷۰	۱۰-۲- تأویل و بطن قرآن در اندیشه آیت‌الله معرفت
۷۱	۱-۱۰-۲- تأویل در لغت
۷۲	۲-۱۰-۲- تأویل در اصطلاح

۷۳ ۲-۱۰-۳- مراحل نظریه پردازی آیت‌الله معرفت در تأویل
۷۹ ۲-۱۰-۴- ظاهر و باطن و دلالت‌های لفظی
۸۱ ۲-۱۰-۵- ضابطه و ملاک تأویل
۸۵ ۲-۱۰-۶- بررسی نقاط قوت و ضعف
۹۴ ۲-۱۱- تأویل و پیوستگی «راسخان در علم»
۱۰۰ خلاصه و نتیجه فصل

فصل سوم: دانش «نسخ» و نوآوری‌های آیت‌الله معرفت

۱۰۳ مقدمه
۱۰۴ ۱- معنای نسخ
۱۰۶ ۲- چشم‌اندازی بر تکوین و رویش اصطلاح نسخ
۱۰۷ ۲-۱- نسخ در قرآن کریم
۱۰۷ ۲-۲- نسخ در روایات منسوب به پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع)
۱۰۸ ۲-۳- توسعه معنای «نسخ» و شکل‌گیری اصطلاح علوم قرآنی
۱۱۰ ۲-۴- بررسی مهم‌ترین دیدگاه‌های تفسیری
۱۱۱ ۳- نسخ در قرآن کریم از دیدگاه آیت‌الله معرفت
۱۲۶ ۳-۱- تعریف نسخ
۱۲۶ ۳-۲- فرق نسخ با تقیید و تخصیص
۱۲۷ ۳-۳- جامعیت تعریف «نسخ اصطلاحی»
۱۳۰ ۳-۴- حقیقت نسخ
۱۳۱ ۳-۵- شرایط نسخ
۱۳۳ ۳-۶- تطبیق و بررسی شرایط نسخ
۱۳۴ ۳-۷- گونه‌های نسخ
۱۳۶

۱۳۶ ۸-۳ سیر اجمالی تاریخی برخاستگاه گونه‌های نسخ
۱۴۲ ۹-۳ آیت‌الله معرفت و گونه‌های نسخ
۱۴۷ ۱۰-۳ حریت و نوآوری در نقد آیات ناسخ و منسوخ و ارائه طرح جدید
۱۵۳ ۱-۱۰-۳ نسخ مشروط
۱۵۴ ۲-۱۰-۳ بازشناسی نسخ مشروط با تأکید بر پیشینه آن
۱۶۰ ۳-۱۰-۳ نسخ تمهیدی
۱۶۶ ۴-۱۰-۳ انکار نسخ مصطلح
۱۶۷ ۱-۴-۱۰-۳ جوانه‌های اندیشه انکار نسخ مطلق
۱۶۸ ۲-۴-۱۰-۳ تمایز نسخ ظاهری و نسخ مصطلح
۱۷۱ ۳-۴-۱۰-۳ تبیین نو در ارزیابی ناسخ و منسوخ
۱۷۳ ۵-۱۰-۳ کاربرد اصطلاح نسخ
۱۷۵ خلاصه و نتیجه فصل

فصل چهارم: دانش «قرائات» و نوآوری های آیت‌الله معرفت

۱۷۷ مقدمه
۱۷۸ ۱- معنای لغوی «قرائت»
۱۷۹ ۲- معنای اصطلاحی «قرائات»
۱۸۱ ۳- موضوع علم قرائات
۱۸۱ ۴- هدف از علم قرائات
۱۸۲ ۵- سیری گذرا بر «قرائات» از پیدایش تا تدوین
۱۸۷ ۶- قرائت نبوی، تعدد یا وحدت؟
۱۸۸ ۱-۶ روایات اهل سنت در مورد وحدت یا تعدد
۱۹۶ ۲-۶ اهل البیت (ع)، وحدت یا تعدد قرائت

۱۹۸ گزارشات منقول از برخی صحابه و تابعان
۲۰۲ ۴-۶- سبعة احرف از دیدگاه متقدمان
۲۰۷ ۵-۶- سبعة احرف از دیدگاه متأخران
۲۱۲ ۶-۶- معاصران و احادیث سبعة احرف
۲۱۹ ۷- رویکرد نوپردازانه آیت‌الله معرفت به احادیث سبعة احرف
۲۲۴ ۱-۷- دلایل گزینش اختلاف لهجه‌ها
۲۲۷ ۲-۷- روایت صحیح نزول قرآن بر حرف واحد و روایات سبعة احرف
۲۲۸ ۸- عوامل اختلاف قرائت از دیدگاه آیت‌الله معرفت
۲۲۹ ۱-۸- عامل اصلی اختلاف قرائت
۲۳۱ ۲-۸- عوامل مهم دیگر در شکل‌گیری اختلاف قرائت
۲۴۰ ۹- قرآن و قرائت
۲۴۳ ۱۰-۱- آیت‌الله معرفت و قرائت صحیح
۲۴۴ ۱-۱۰- تحلیل و بررسی ضوابط تشخیص قرائت صحیح
۲۴۷ ۲-۱۰- ارزیابی از نقدها
۲۴۹ ۳-۱۰- ضابطه‌ی قرائت صحیح از دیدگاه آیت‌الله معرفت
۲۴۹ ۴-۱۰- شرایط دستیابی به قرائت صحیح
۲۵۰ ۵-۱۰- تعیین مصداق
۲۵۳ خلاصه و نتیجه فصل
۲۶۰	خاتمه و نتیجه‌گیری
۲۶۴ پیوست
۲۷۱ فهرست منابع

Abstract

Muhkam (clear verses) and Mutashabeh (allegorical verses), Naskh (abrogation) and qira'at (various recitations) are of the significant issues in Quranic sciences. Having criticized the previous and current views, 'Ayatullah Ma'refat has developed new thoughts in the all three areas.

As for the First Issue, Ma'refat has done four remarkable things: ١) making a clear definition of Muhkam and mutashabeh, ٢) explaining the differences between mutashabeh (allegorical) and mubham (ambiguous), ٣) classifying mutashabeh into two kinds; innate mutashbeh and accidental mutashabeh, ٤) developing criteria for ta'wil (inward meaning). Regarding naskh, we have two readings in Ma'refat's works: ١) Accepting absolute naskh with the approach of reducing abrogated verses, ٢) denying the absolute naskh and developing conditional naskh and introductory naskh.

Concerning qira'at, Ma'refat believes that the hadith so called sab'ah ahrof is a weak hadith. Given it is a strong hadith, it refers to various accents that Arab tribes has had at the time of the Prophet. He holds that the Qur'an and qira'at are two distinctive things and the latter mainly originate from the different copies of the Qur'an sent to various cities by Uthman. Having criticized ibn Jazari's criteria for the standard qira'ah, he maintains that the majority of Muslims kept the right qira'ah throughout the history. This qira'ah indeed was represented by hafs qira'ah.

Keywords: 'Ayatullah Ma'refat, Qur'anic sciences, muhkam, mutashabeh, mubham, naskh, ta'wil, Inward meaning, qira'at, sabah ahrof hadiths.

در میان محققان و دانش‌مندان علوم قرآنی آیت‌الله معرفت (رحمة الله علیه) نامی آشناست. ایشان نخستین بار در عالم تشیع با تدوین مجموعه «التمهید فی علوم القرآن» گام‌های مهم و اساسی در دفاع از حریم شیعه و پایه‌گذاری علوم قرآنی برداشتند، که با طراحی مجموعه‌ی دو جلدی «التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب» با معرفی مفسران و تفاسیر ارزشمند شیعه بنیان کارهای علمی خود را مستحکم ساختند. همچنین با تألیف کتاب «صیانة القرآن من التَّحْرِيف» قاطعانه دیدگاه شیعه را در «عدم تحریف قرآن کریم» بیان داشتند و در پاسخ به نیازهای روز و گسترده شدن دامنه‌ی شبهات درباره‌ی قرآن کریم، وی را به اكمال مجموعه علوم قرآنی با نگارش «شبهات و ردود» مصمم ساخت. بدین روی برای نخستین بار در عالم تشیع مجموعه‌ی ده مجلدی علوم قرآنی به خامه‌ی محققى برجسته طراحی شد. که از نتایج آن ورود مباحث علوم قرآنی به میدان‌های «علمی» و «عملی» مجامع دانشگاهی و حوزوی بود.

این پژوهش - به لطف خدای تعالی - با هدف تبیین بررسی دیدگاه‌ها و نوآوری‌های آیت‌الله معرفت (رحمة الله علیه) در «محکم و متشابه، نسخ و قرائات» شکل گرفته است.

در فصل نخست، به کلیات تحقیق مشتمل بر زیست‌نامه آیت‌الله معرفت، اولین تألیف در علوم قرآنی، شیعه و علوم قرآنی و به اجمال به نقش آیت‌الله معرفت در علوم قرآنی پرداخته شده است. فصل دوم به «محکم و متشابه» و دیدگاه‌های آیت‌الله معرفت در این زمینه اختصاص یافته است. ایشان با این پیش فرض که «قرآن برای هدایت همگان نازل شده است» بنابراین گزاره «غیرقابل دسترس بودن معانی و حقایق بخش‌هایی از آن» بی‌معناست، به تفصیل به واکاوی آیات متشابه، تحلیل محتوایی و ارجاع به محکمت پرداخته‌اند و با نوآوری در حوزه‌های «تشابه ذاتی و تشابه عَرَضی» نظریه پردازی کرده‌اند. همچنین بستر «تأویل» را در مناسبات لفظی و روایات، طراحی نموده و برای ضابطه‌مند کردن این دانش مهم علوم قرآنی گام‌های مهم و اساسی برداشته‌اند.

فصل سوم، نسخ در قرآن کریم است، خاستگاه اصلی نسخ، قرآن کریم و برخی روایات است. اما

با ورود «گونه‌های نسخ» (خصوصاً «نسخ تلاوت» و نیز «نسخ توأمان تلاوت و حکم») این دانش مهم در بستر دیگری توسعه یافت که پیامد آن سندسازی برای تأیید «گونه‌های نسخ» بود. بنابراین حجم انبوهی از نگارش‌های علوم قرآنی در این دانش به برشمردن و احصای آیات منسوخ معطوف شد که در اینجا شاهد سبقت مولفان از یکدیگر در تکثیر آیات منسوخ می‌باشیم.

حرکت علمی و پژوهشی آیت‌الله معرفت با «ریزش تعدد آیات منسوخ» و رویش نظریه‌ی «نسخ مشروط» و «نسخ تمهیدی» آغاز شد، که انکار داستان «نسخ مطلق آیات» و طراحی این دانش در بستر قرآن کریم و روایات معصوم (ع) از نتایج آن بود. آمیختگی روحیه‌ی «حریت و آزادی علمی» با «تواضع علمی» او را در ارائه‌ی دیدگاه‌های جدید مصمم می‌ساخت.

فصل چهارم، با عنوان قرائات، به چالش‌های این بحث ریشه‌ای و پر دامنه پرداخته شده است، «منشأ اختلاف قرائات» با ارائه شواهد و مستندات با تکیه بر منابع متعدد، نگاهی آرام و منصفانه به روایات سبعة احرف، بررسی ضوابط قرائت، ارائه ضابطه‌ی صحیح، تعیین مصداق قرائت صحیح و تمایز قرائات از قرآن کریم، از بحث‌های جدی ایشان در «علم قرائات» است.

امید است، این پژوهش آغازگر راهی باشد تا محققان علوم قرآنی به بازشناسی و معرفی دیدگاه‌ها و آثار آیت‌الله معرفت در علوم قرآنی اقدام ورزند، تا بدین روی شاهد کرسی‌های نظریه‌پردازی همراه با شهامت علمی و نوآوری و نواندیشی در حوزه‌ی علوم قرآنی باشیم.

در پایان لازم است از تمام بزرگواران و استادانی که در طول این تحقیق مرا با راهنمایی‌هایشان یاری کردند، کمال قدردانی و سپاس را داشته باشم؛ به ویژه از استاد محترم و قرآن پژوه دکترا محمد کاظم شاکر که این تحقیق با نظارت و راهنمایی ایشان انجام شد. با گشاده دستی و گشاده رویی، دقت کامل و وقت فراوان در تمام مراحل تحقیق مرا یاری داده و حل معضلات آن را ممکن ساختند. همچنین از استاد مشاور جناب آقای دکتر کاظم قاضی زاده که از اشارت‌ها و ارشادات فراوان ایشان بهره‌ها بُردم و در تکمیل و به انجام رساندن این پژوهش سعی وافر نمودند و نیز استاد مشاور جناب آقای دکتر علی نصیری که با شوق و اشتیاق و آغوش باز در طول مسیر پژوهش با تذکرات و

ارشادات لازم اینجانب را یاری دادند، نهایت سپاس و تشکر را می‌نمایم. از خداوند عزیز و مهربان توفیقات روزافزون برای همه‌ی این عزیزان مسئلت دارم.

در نهایت، چنانچه در این پژوهش نقطه‌ی قوتی مشاهده شد از تلاش‌های استاد راهنما و استادان مشاور است و اگر کاستی‌هایی دیده شد از خامه‌ی شکسته این حقیر است.

«وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ»

سعید فخاری

۱۳۸۸/۱۲/۱۱ برابر با ۱۵ ربیع الاول ۱۴۳۱

فصل اول

کلیات

- مقولات بنیادین پژوهش

- زیست نامه

- علوم قرآنی

- شیعه و علوم قرآن

- آیت الله معرفت و علوم قرآنی

مناسب به نظر می‌رسد، در فصل اول، برخی مقولات بنیادی پژوهش بیان گردد. به همین مناسبت، در این فصل، به بیان مسأله، پیشینه، اهداف پژوهش، سؤالات، فرضیه‌ها، روش پژوهش و سپس موانع و مشکلات پژوهش ذکر گردد. آنگاه به کلیات پژوهش پرداخته شود.

از آنجا که این پژوهش با نام بررسی دیدگاه‌ها و نوآوری‌های آیت‌الله معرفت (رحمة الله علیه) در «محکم و متشابه، نسخ و قرائات» طراحی شده است بنابراین نگارنده در فصل اول، بنای بر فشرده‌گویی دارد و اصول سه‌گانه پژوهش خود را بر محورهای «محکم و متشابه»، «نسخ» و «قرائات» استوار ساخته است. زیرا بر این باور است که آیت‌الله معرفت در هر سه حوزه صاحب کرسی نظریه پردازی می‌باشند.

۱- بیان مسأله

«نوآوری» اشاره به فرآیندی دارد که در درون آن «ایده» و «روش جدیدی» به بار می‌نشیند، که بدیع و نامسبوق بودن از لوازم آن به شمار می‌آید، اما تردیدی نیست که بنای استوار و شامخ دانش‌های قرآنی بر پایه‌های سترگ کوشش‌ها و تلاش‌های علمی پیشینیان برپا شده است، از این روی گستره‌ی نوآوری بر سطوح و ابعاد ذیل سایه افکنده است:

الف) ارائه دلایل نو و بدیع

بدین سان چه بسا مسأله‌ای را دیگران پی افکنده، اما «نوآور» با دلایل نو و بدیع آن را سامان دهی می‌کند.

ب) ارائه روش جدید

گاه پژوهش‌گر با استفاده از روشی نو و جدید آهنگ بررسی دیدگاه‌ها و انظار گوناگون را مطمح نظر قرار می‌دهد.

ج) تبیین روشن از مباحث علوم قرآنی با رویکردی متفاوت

اینکه آرا و دیدگاه‌های مختلف پژوهش‌گر را مفتون و متحیر نمی‌کند، بلکه او بدنبال تبیینی

روشن بر پایه ی مبانی اعتقادی خویش است، از این رو، آیت الله معرفت بر نقش کلیدی اهل البیت(ع) در تشریح مباحث علوم قرآنی و تفسیری تاکید دارند.

(د) تقریر جدید از اندیشه های پیشینان

گستره ی مباحث علوم قرآنی، و ورود آنها به مجامع علمی و زندگی عملی ضرورتی انکار ناپذیر است، که گاه تحقق آن در گرو تقریر جدید از اندیشه های ارزشمند گذشتگان است.

(ه) بیان نظریه جدید

داد و ستد علمی، نقد و بررسی یک نظریه کمک بسزایی در بالندگی و رشد پژوهش های قرآنی دارد، که از رهگذر آن، گاه نظریات ارائه شده پژوهش گر را قانع نمی کند، بدین روی مجال ارائه ی یک نظریه جدید را در اندیشه او طراحی می کند.

(و) ارائه ی نتایج جدید

از پیامد های خجسته پژوهش های نوآورانه به بار نشستن نتایج جدید است، که می تواند مقدمات و مبادی آن بر پایه اندیشه گذشتگان استوار شده باشد.

بنابراین، ابعاد و سطوح ششگانه فوق هریک می تواند سهم بسزایی در ارائه ی نوآوری در عرصه ی پژوهش های قرآنی بر عهده داشته باشد.

«محکم و متشابه»، «نسخ» و «قراءات» از مباحثی هستند که آیت الله معرفت با کوششی خستگی ناپذیر در به سامان رساندن آن ها با نوآوری در سطوح ششگانه فوق - به فراخور هر بحث- به آن پرداخته است، که از میان پژوهش های گسترده استاد در دیگر حوزه های علوم قرآنی بیش تر جلوه گر می باشند.

۲- پیشینه

این پژوهش نقطه آغاز در معرفی نوآوری های آیت الله معرفت در دانش های «محکم و متشابه، نسخ و قراءات» است، که با تکیه بر سابقه تاریخی مباحث مذکور بدان پرداخته شده است، اما

شجره ی طیبه معرفت در زمان حیات پربار معظم له و نیز آنگاه که رخ در نقاب خاک کشید و آرمید، همواره ثمربخش بوده است، بدان سان که در زمان حیات وی، مراسم نکوداشت مقام علمی استاد در اسفند ۱۳۸۳ در دانشکده علوم قرآنی قم به همت ارادتمندان ایشان برگزار گردید.

همچنین بعد از ارتحال آن بزرگوار، به همت پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی دو همایش علمی یکی، در بهمن ۱۳۸۶ و دیگری، در دی ماه ۱۳۸۷ برگزار گردید، که با همت گروه قرآن پژوهشی پژوهشگاه، مجموعه ای در پنج مجلد به نام «مسمای معرفت قرآنی» به کوشش دکتر علی نصیری به زیور طبع آراسته و به جامعه ی علمی عرضه شد.

گفتنی است، فصلنامه های پژوهش های قرآنی «بینات» ۱ و نیز فصلنامه «الهیات و حقوق» ۲ در اقدامی شایسته به بررسی بخشی از زندگی علمی، دیدگاه ها و آثار آیت الله معرفت (ره) پرداخته اند.

۳- اهداف پژوهش

با توجه به اینکه آیت الله معرفت اولین محقق شیعی است که به تألیف مجموعه ای گسترده و موسّع در علوم قرآنی اقدام ورزیدند، بنابراین هدف پژوهش بررسی دیدگاه ها و معرفی نوآوری های ایشان در «محکم و متشابه»، «نسخ» و «قراءات» می باشد.

همچنین در برخی از مباحث به فراخور حال، نگاهی تاریخمند به موضوعات را ضروری دانسته تا بدین روی نوآوری های این محقق برجسته شیعی در حوزه های سه گانه علوم قرآنی برجسته شود.

۴- سؤالات پژوهش

الف) سؤال اصلی:

این تحقیق به دنبال یافتن پاسخی برای این سؤال است: آیت الله معرفت در مباحث «محکم و

۱- مؤسسه معارف اسلامی امام رضا(ع)، ش ۴۴، زمستان ۱۳۸۳ ش.

۲- دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ش ۲۶، زمستان ۱۳۸۶ ش.

متشابه»، «نسخ» و «قرائت» چه نوآوری هایی داشته اند؟ به گونه‌ای که از رهگذر آن گاه شاهد تغییر نگرش‌ها، دیدگاه‌ها و آرا ایشان می‌باشیم.

ب) سؤالات فرعی:

به دنبال سؤال اصلی، این سؤالات شکل می‌گیرد:

۱- تعامل آیت‌الله معرفت با آیات متشابه و بازشناسی آن‌ها چگونه است؟

۲- چگونه نظریه «تأویل» و ضابطه مند کردن آن، در باور آیت‌الله معرفت طراحی شد؟

۳- دیدگاه آیت‌الله معرفت درباره‌ی نسخ و شکل‌گیری اندیشه‌ی نوآورانه در «گونه‌های نسخ»

چیست؟

۴- چالش‌های دانش قرائت و رویکرد آیت‌الله معرفت در تبیین و بازشناسی آن‌ها چیست؟

۵- فرضیه‌های پژوهش

آیت‌الله معرفت اولین مجموعه‌نگار شیعی در علوم قرآنی است که با تلاشی خستگی‌ناپذیر در سامان‌دهی علوم قرآنی و انعکاس مواضع شیعه اقدام نموده است. ایشان در زمینه‌های «محکم و متشابه»، «نسخ» و «قرائت» صاحب کرسی نظریه‌پردازی هستند. بر این فرضیه چهار فرضیه زیر شکل می‌گیرد.

الف) آیات متشابه بیش از آنکه دارای تشابه ذاتی باشند، آراء و دیدگاه‌ها و مذاهب مختلف، تشابه عرضی را بر آن‌ها تحمیل کرده است.

ب) با ورود «گونه‌های نسخ» «نسخ تلاوت» و نیز «نسخ توأمان تلاوت و حکم» دانش نسخ از مسیر اصلی خود خارج شده و در بستر دیگری توسعه یافته بطوری که از پیامدهای آن، به چالش کشیدن جاودانگی پیام قرآن کریم است.

ج) در تاریخ علم قرائت، بررسی منشأ اختلاف قرائت، احادیث اُحرف سبعة، تمایز قرآن و قرائت، ضوابط قرائت صحیح و تعیین مصداق، از اقدامات شایسته آیت‌الله معرفت در سامان‌دهی علم

قراءات است.

۶- روش پژوهش

این پژوهش، تحقیقی کتابخانه‌ای است، که در آن از روش‌های تاریخی، توصیفی، مقایسه‌ای و تطبیقی و گاه انتقادی به تحلیل علمی مباحث پرداخته شده است.

ابتدا با گردآوری اطلاعات، با نگاهی به پیشینه تاریخی و بدون هر گونه پیشداوری گزارشی از مباحث ارائه شده است، سپس بر پایه معیارها و مبانی آیت‌الله معرفت، صحت و سقم هر یک از گزاره‌ها ارزیابی شده و نوآوری‌های ایشان معرفی شده است.

در روش پژوهشی «توصیفی - تحلیلی»، چند نکته شایسته یادآوری است:

۱- توصیف صحیح هر اندیشه‌ای در بستر تاریخی امری اجتناب‌ناپذیر است، زیرا چه بسا اصطلاحی در عصر نزول معنایی داشته باشد ولی به تدریج آن معنا رنگ باخته و معناهای دیگری بر آن تحمیل شده باشد.

۲- کوشش علمی آیت‌الله معرفت در ادامه دستاوردهای ارزشمند دانشمندان گذشته است، بنابراین کشف حلقه‌های پیوند یا احیاناً گسست آن‌ها از یکدیگر امری ضروری است.

۳- روش پژوهشی، نقطه «آغاز» و نقطه «انجامی» دارد، نقطه آغاز در هر یک از مباحث اصلی این رساله، خاستگاه تاریخی آن، و نقطه «انجام» نوآوری‌های آیت‌الله معرفت است.

۷- مشکلات و موانع

اگرچه در این تحقیق مشکلات و موانعی وجود داشت، اما جدی‌ترین موانع، به موارد زیر برمی‌گردد:

الف) فقدان آن عالم بزرگوار، که اگر این تحقیق در زمان خود آن بزرگوار به انجام می‌رسید به